

A befejezetlen és elfeledett béke

Fülöp Mihály (szerk.): *Második Trianon? Tanulmányok a párizsi magyar békeszerződés aláírásának 75. évfordulójára*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 352 o.

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2022.9

Magyarország helyét a nap alatt, illetve a jövőbeli lehetőségeit két, diktátumként leírható békeszerződés határozta meg: előbb az 1919/20-as ún. Párizs környéki békék közül a trianoni, utóbb pedig, egy újabb vesztes világháború után, a párizsi békeszerződés. Nemzeti emlékezetünkbe a versailles-i palotaegyüttes Nagy-Trianon épületének a neve kitörölhetetlenül beleégett, így állandó politikai referenciapont is maradt, annak ellenére, hogy jelentős kísérletek történtek a Trianon-szindróma meghaladására. Az 1947-es párizsi békeszerződés emléke idővel elhalványult Trianon éles kontúrjai mellett, a tágabb közvélemény előtt így talán nem is egészen világos, hogy a mai határainkat egy újabb, az 1947 februárjában aláírt szerződés rögzítette, amelyhez aztán bevett jelzőként került az is, hogy nem egyéb, mint egy „második Trianon”. E megfontolások is ihlették a párizsi magyar békeszerződés aláírásának 75. évfordulójára a téma kiemelkedő szakértőjének, Fülöp Mihály professzornak a szerkesztésében megjelent, szép kiállítású tanulmánykötetnek a címét – Második Trianon? –, a végén a sokatmondó kérdőjellel.

A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Ludovika Egyetemi Kiadó gondozásában napvilágot látott kötet tizenkét tartalmas, modern szemléletű tanulmányt foglal magában. Mivel a recenzió terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy valamennyi írásnak részletesebb értékelését adjam, így a meglátásaimnak, illetve a bővebben is kifejthető észrevételeimnek csupán dióhéjba foglalt esszenciáját van módom papírra vetni.

A kötet általános kontextusának a felvezetését inspiráló gondolatok formájában Szakály Sándor bevezetője, valamint a szerkesztő, Fülöp Mihály „Párizs nem Trianon” című rövidebb eszmefuttatása adja. Szakály azt hangsúlyozza, hogy a párizsi békeszerződés éppúgy a múltunk megkerülhetetlen része, miként Trianon, így tehát méltó, hogy a kötet egy,

a 70. évfordulóra készült könyvnek (Fülöp, 2018) az átdolgozásaként új, reprezentatívabb formában megjelenhetett.

Az 1947-es békemű, amint arra Fülöp Mihály a korábbi munkáiban is utalt, befejezetlen maradt. A hosszú hidegháborús korszak nem tette lehetővé az európai béke teljes és megnyugtató lezárását, a kétpólusú világrend eltűnését követően túlon túl is gyökeret vert a „történelem végét” prognosztizáló illúzió, amely a nyitva hagyott kérdéseket „nagyvonalúan” mintegy „átruházta” az európai integrációs folyamatra. A térségünk sorsát befolyásoló világhatalmi relációk és geopolitikai törvényszerűségek szempontjai alapján az egykori (Párizsban aláírt), s az annak „befejezésére” tett kísérletek úgyszintén elvarratlan szálakat hagytak a mi nemzedékünkre is. Bibó István az egyik tanulmányában arra mutatott rá, hogy amennyiben nem válik elfogadottá a nemzetközi jog keretein belüli felülvizsgálat lehetősége, akkor a legitimitás elve (amely főképp a békeszerződésekben lefektetett határokat érinti) és az önrendelkezés elve között fennmarad az ellentmondás, s ennek következtében állandósul a bizonytalanság (Bibó, 1990. 409–412., 414. o.). Ahogy arra Fülöp Mihály a bevezető gondolatai végén rávilágít: a győztesek Magyarország helyét úgy jelölték ki Európában, hogy a Kárpát-medence békéjének egyetlen kérdésére sem voltak képesek választ adni. Ez döntően sztálini örökség, amelyet – sajnos – napjainkig sem sikerült felszámolni.

A szerkesztő írása nyitja a kötet tanulmányainak a sorát is (Az európai békerendezés kezdetei és a magyar béke, 1941–1947). Ez az írás áttekinti az 1947-es rendezés előzményeit és mindazt, ami azokból fakadóan Magyarország sorsát meghatározta. A szovjet béke, a *pax sovietica* alapvető elveit – ahogy az a szerző által ismertetett, Sztálin és Anthony Eden által 1941. december 16-án (tehát a moszkvai csata idején) a Kremlben folytatott megbeszélés titkos jegyzőkönyvéből kiderül – már akkor kendőzetlenül a szövetséges elé tárták, amikor a Hitler-ellenes koalíció még épphogy csak formálódni kezdett. Az ott elhangzott alapelvek a háború utáni érdekszféra-politikát körvonalazták. Moszkva céljai tekintetében a németek oldalán harcoló államok megbüntetése (és annak a mértéke) szorosan összefüggött a szovjet érdekek európai érvényesítésével, s ez a fegyverszüneti irányelvekben, valamint Washington, London és Moszkva együttműködésének a részletkérdéseiben is egyértelműen megmutatkozott. Fülöp áttekinti a



lényegében kizárólag a szovjet ízlést és elképzeléseket tükröző fegyverszüneti egyezmények sorát, amelyekben Sztálin pragmatizmusa is tetten érhető. Erre vonatkozóan a romániai belpolitikai fordulat szempontjából döntő, ideig-óráig Erdély kérdését is lebegtető szovjet magatartásra, továbbá a Külügyminiszterek Tanácsa tevékenységére érdemes utalni. Jóllehet a győztes hatalmak eredetileg a német békeszerződés ügyét kívánták a középpontba helyezni, végül épp a lényeg maradt el, s csupán a „másodrendű” (finn, bolgár, román és magyar) békeszerződések kerültek terítékre, s utóbb aláírásra. A szerző végül két rövidebb alfejezetben összegezte a magyar békeillúziókkal kapcsolatos lényegi kérdéseket, illetve a teljes 1947-es békemű lezáratlanságából fakadó problémákat.

Baráth Magdolna tanulmánya (A Szovjetunió és a magyar béke), amely az első írás szerves folytatása, kifejezetten a magyar békeszerződés létrejöttével kapcsolatos szovjet lépéseket taglalja. A béke-előkészítés folyamatának bemutatásához a szerző a korábbi, úttörő jellegű kutatásaira támaszkodott. A háborús évek során a szovjet pártállamra jellemző döntési mechanizmusok részleteiben tárulnak fel előttünk, de megtudjuk azt is, hogy a fegyverszüneti elképzelések és a békeszerződésbe belefoglalni kívánt kitételek miképpen fogalmazódtak meg. Két alfejezet szól az erdélyi kérdéstről és Kárpátalja megszerzéséről, a vonatkozó csehszlovák–szovjet államközi szerződés előzményeiről. A magyar béke kapcsán a szerző úgy fogalmazott, hogy annak vitái során a Szovjetunió és az angolszász hatalmak között „már akkora volt az érdeklenség, hogy minimálisra igyekeztek szorítani a súrlódási felületet”, és „csak akkor igyekeztek” a saját álláspontjukat érvényre juttatni, ha „elsőrangú fontosságú ügyekről volt szó”. A magyar békeszerződés pedig – állapítja meg a szerző – nem tartozott azok közé.

Cseh Gergő Bendegúz tanulmánya (Fegyverszüneti ellenőrzés Közép-Európában: béke-előkészítés vagy térfoglalás?) szintén az 1947-es békeszerződések előzményeit tárgyalja. Már a román fegyverszüneti tárgyalások során (a korábbi olaszországi tapasztalatok alapján) egyértelművé vált, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) munkájában annak a hatalomnak jut a vezető és döntő szerep, amely az adott országot katonailag megszállta. A többi ország képviselőire csupán a kormányuk és a SZEB közötti „kapcsolattartás” feladata hárult, azonban – mint arra a szerző utóbb rámutat – ennek a Molotov által egyértelműen

megfogalmazott feladatkörnek sem tudtak teljesen megfelelni, mivel a szovjetek még a szükséges információkkal sem mindig látták el a brit és amerikai kollégáikat. Eközben pedig a SZEB is eszközzé vált abban a folyamatban, amely révén a Szovjetunió a zónájába került államokban belpolitikai kurzusváltást készíthetett elő. A tanulmány egyik fő erénye, hogy megmutatja az ehhez kapcsolódó, országonként eltérő vonalvezetést. Nagy figyelemre méltó az az elemzés, amelyből kiderül, hogy Finnország miképp, milyen okokból kerülhette el, hogy ott is a szovjet típusú berendezkedés váljék uralkodóvá. A magyarázat a világháborús előzményekben, a hidegháború kezdetének kérdéseiben, a geopolitikai fekvésben, valamint az igen ritkán és kizárólag pragmatikus elvek mentén megmutatkozó szovjet önkorlátozásban rejlik.

Gyarmati György a magyar béke-előkészítési erőfeszítések kulcsfigurájának tekinthető Kertész Istvánról, a párizsi magyar delegáció főtitkáráról írt (Kertész István és a Duna menti „különbéke” víziója), amelynek során a diplomata egyéni pályája, valamint a külügyi munka és a világtörténelmi/sorsfordító események összekapcsolódásának a lebilincselő bemutatását nyújtja az olvasónak. A tárgyalások lezárulta után nem sokkal Kertész emigrációba kényszerült, és az Amerikai Egyesült Államokban egyetemi oktatói karriert futott be. A háború alatt a Béke-előkészítő Osztály élén dolgozott példátlan energiával, később pedig tanárként a nemzetközi rendszer jellegzetességeit és problémáit igyekezett megragadni és magyarázni. Gyarmati tanulmányának érdekes részét jelentik azok a sorok, amelyekből a nemzetközi politikai viszonyoknak a Közép-Európára gyakorolt hatásait ismerhetjük meg. Ebben a szerzőnek a Kertész meglátásaihoz fűzött gondolatai kalauzolják az olvasót. A végkövetkeztetések között Gyarmati is az 1947-es békék „csonka” és „részleges” mivoltát említi, amelynek következményeként a hidegháború után a nemzetközi rendszer (a megoldatlan kérdéseivel együtt) „mintegy átesusszant” a „multipoláris globalizmusba”.

Ivánfi Miklós tanulmánya (Az Államtudományi Intézet, a Teleki Pál Intézet és a magyar béke-előkészítés) kiváló folytatása és kiegészítése a megelőző írásnak. A szerző a magyar béke-előkészítés adminisztratív, illetve tudományos hátterébe enged bepillantást számunkra. Indításként a tárgykör forrásainak egy rövidebb összefoglalását adja (különös tekintettel a Béke-előkészítő Osztály iratállományára). Kiemelésre érdemesek a



tanulmány készítése során felhasznált, illetve felsorolt anyagok, amelyek rendkívül sok és hasznos adalékkal szolgálnak az olvasó számára. Kosáry Domokos leveleiből vagy Benda Kálmán irataiból például egyedi és színes történetét ismerhetjük meg a címben szereplő intézményeknek. Az utolsó mondatok ebben az írásban is arra utalnak, hogy az intézetek munkatársainak értékes tevékenysége a kedvezőtlen történelmi fordulat miatt nem folytatódott, sőt, legalábbis a tervezett módon, nem is hasznosulhatott.

Kiss Dávid tanulmányával (Az 1947-es magyar béke-előkészítés az új haderő szervezetének és a határok kialakításának a tükrében) kapcsolatban fontos hangsúlyozni, hogy az hiánypótló írás. A szerző előljáróban megállapítja, hogy bár a békeszerződés katonai vonatkozású része kevésbé tűnik lényegesnek a többi kérdéshez (pl. a pozsonyi hídfő, a jóvátétel vagy a csehszlovákiai magyarok kitelepítésének ügyéhez) viszonyítva, azonban Magyarország sorsának a kirajzolódó hidegháborús nemzetközi renden belüli alakulását éppenséggel a honvédséget érintő viták és döntések tükrözték jól. Példaként említhető, hogy a szovjetek arra törekedtek, hogy az érdekszférájukon belül – többek között Magyarországon – a későbbiekben ne lehessen szó a haderők ellenőrzéséről. Kiss Dávid alapos levéltári kutatásokat folytatott. Különös figyelmet érdemel e vonatkozásban a határkérdéssel foglalkozó katonai anyagok bemutatása. Azok között ugyanis számos olyan javaslat is szerepel, amely – legalább részlegesen – ki kívánta igazítani a trianoni döntés egyes szembeötlő anomáliáit. Zárásként a szerző megállapítja, hogy a magyar katonai küldöttség néhány említést érdemlő részeredményt is elkönnyelhetett ugyan, azonban csupán azokon a területeken, ahol azt a nagyhatalmi érdekek is úgy kívánták.

Szarka László tanulmánya (Csehszlovákia és a magyar békeszerződés) indítja a kötet harmadik tematikus blokkját (III. A szomszéd államok és a magyar kisebbségek), amelyen belül az ő írását Popély Árpádé, valamint Zseliczky Béláé követi. A három cikk a magyar–csehszlovák viszonyról és a békeszerződés létrejöttét azzal kapcsolatosan érintő kérdésekről szól, s közben a kérdéskör egészét részleteiben is megvilágítja. Szarka László tanulmánya historiográfiai helyzetképet ad, majd beszámol a béke-előkészítésről és a csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolására irányuló ténykedésekről, s a szláv államok részéről az azokhoz Prágának

nyújtott támogatásáról is. Ebből a részből szintén jól látszódik a győztes hatalmak – a nyugatiak és a szovjetek – közötti növekvő ellentétek hatása, amely azonban valamelyest kihasználhatóvá vált a magyar érdekek érvényesítése szempontjából. A budapesti diplomácia így bizonyos részsikereket is elkönnyelhetett. Popély Árpád a homogén csehszlovák állam létrehozásának a kísérletét és a magyar kisebbség nehéz időszakát dolgozta fel (A csehszlovák nemzetállami törekvések és a magyar kisebbség [1945–1948]). Az írásból megismerhetjük a lakosságcsere-egyezmény előzményeit és az aláírása körülményeit, de az úgynevezett reszlovakizáció módszereit is. Zseliczky Béla már régóta és nagy alaposággal kutatja a sztálini Szovjetunió politikája, Edvard Beneš diplomáciai manőverei és a magyarkérdés alakulása közötti összefüggéseket, munkája során elsősorban az orosz levéltárakban fellelhető anyagokra támaszkodik. E forrásfeltáró munka (Sztálin, Beneš és a magyar kérdés) Beneš moszkvai útjai és tárgyalási metódusai szempontjából nagyon értékes. Megismerhetők belőle továbbá a felvidéki magyarság tervezett kitelepítését illető szovjet állásfoglalások, de érzékelhetővé válik a Kreml politikájának a sajátságos Janus-arca is.

Az utolsó három tanulmány közül kettő a Jugoszláviával, illetve Romániával kapcsolatos kérdésekről szól. Vukman Péter tanulmánya (Jugoszlávia és a magyar béke) a délszláv területi igények lebegtetésének körülményeit és okait ismerteti. A bajai háromszög ügye vagy a Mecsek-től délre eső területek esetleges elcsatolása is szerepelt 1947 előtt a napirenden, döntően stratégiai, gazdasági és vízrajzi szempontok alapján. Emellett az esetleges népezsécsere kérdéséről, illetve a jóvátételi igényekről is olvashatunk a tanulmányban. Lönhárt Tamás egy olyan kérdést tárgyal részletesen, amelyet a kötet már az elején több vonatkozásban is érintett: Erdély sorsának alakulását (Az Erdély-kérdésről a második világháború alatti béke-előkészítés és a párizsi békekonferencia tükrében [1942–1947]). A szerző ezen belül bővebb teret ad a román és a magyar béke-előkészítés ismertetésének, főleg a háború alatti elképzeléseknek és erőfeszítéseknek. Ez a kérdés különösen is lényegesnek mutatkozott, hiszen nagyobb horderejű területi vitáról volt szó a két vesztes állam között, amely némi magyar reménnyel kecsegtetett. Végül a győztes nagyhatalmak békecéljai és a háború utolsó szakaszának az eseményei határozták meg azt, hogy a vitatott területek egésze visszakerült



Romániához, még hozzá annak ellenére, hogy számos, a magyarok szempontjából kedvezőbb elképzelés feküdt eredetileg a zöldposztós asztalon. A tanulmányok sorát Pákozdi Csaba rövidebb, a kisebbségvédelem perspektíváival foglalkozó tanulmánya zárja (Nemzetközi kisebbségvédelem a párizsi béke árnyékában – illúziók vagy perspektívák?), amely a békeszerződés által lényegében megoldatlanul hagyott probléma kezelésének az utólagosan feltáruló lehetőségeit foglalja össze. A záró bekezdésben pedig a következő frappáns megfogalmazás olvasható: a „kisebbségvédelem kérdése immár 100 éve magyar kérdés is”.

A kötetnek számos erényét emelhetnénk még ki. A további kutatások és a hazai oktatás résztvevői szempontjából igen hasznos olvasnivalót jelent, ráadásul a függelékében elhelyezett dokumentumok (így a magyar fegyverszüneti szerződés vagy a párizsi békeszerződés teljes becikkelyezett szövege), valamint térképek és képillusztrációk is segítik az ismeretszerzést. Az 1947-es párizsi magyar békeszerződéssel kapcsolatban végzett feltáró történelmi munka pedig a mai külügyi gondolkodás számára is maradandó jelentőséggel bír.

Joó András

Irodalomjegyzék

- Bibó István (1990). A nemzetközi államközösség benualtsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás. In Huszár Tibor–ifj. Bibó István (szerk.). *Válogatott tanulmányok IV. 1935–1979.* Budapest: Magvető.
- Fülöp Mihály (szerk.) (2018). *Az elfelejtett béke. Tanulmányok a párizsi magyar békeszerződés életbelépésének 70. évfordulójára.* Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.